

**ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА КЕНГ ТАРҚАЛГАН ДОРИВОР
ЎСИМЛИКЛАРНИНГ БИОЭКОЛОГИК ҲОССАЛАРИ****З.А.Юсупова***ФарДУ, Ботаника, биотехнология ва экология кафедраси доцент v.b.***Ахмаджонова Дилрабо***ФарДУ магистранти*

Аннотация: Ушбу мақолада фарғона водийсида кенг тарқалган доривор ўсимликларнинг биоэкологик ҳоссалари ва халқ табобатида қўлланилиши ҳақида ёритиб берилган

Калит сўзлар: *Исириқ, газанда, эрмон, кўка, жағ-жағ, зуптурум, пеганин, эфир мойи, янтар ва сут кислоталари.*

Доривор ўсимликлар тўғрисидаги тўлиқ тасаввурга эга бўлиш учун, уларнинг тур таркиби ареаллари, табиий захираларини аниқлашдан ташқари, кенг тарқалган вакилларининг биоэкологик хусусиятларини ўрганиш ҳам муҳим ҳисобланади. Маълумки ҳар бир ўсимлик мураккаб ва доимо ўзгарувчан муҳитда шаклланади. Онтогенезнинг барча этаплари (даврлари) қатор экологик омилларга, муайян иқлим шароитга ўзвий боғлиқ.

Эътироф этиш лозимки, охириги вақтларда мамлакатимизнинг қатор илмий марказларида етук батаник олимларнинг, жумладан О. А. Ашурматов, Ў. П. Пратов ва бошқаларнинг раҳнамолиги ва раҳбарлигида бир нечта тадқиқотлар ўтказилди. Ҳаёт ва замон талаби асосида ҳам ашёбоп, айниқса доривор ўсимликларни тадқиқ этиш яхши йўлга қўйилади, ва ананага айланди (Нигматуллаев, 1985, Джаббаров, 1982, Юлдашев, Икромов, Нормурадов, 1992, Нормурадов, Икромов, Юлдашев, 1992, Умаров, 1992, Тайжанов, 1994, Ходжиматов, 1998, Юлдашев, 2001). Ушбу ва бошқа тадқиқотлар Зарафшон дарёси ҳавзасида, Фарбий Тянь-Шонда ўтказилди. Кўриниб кўрганидек, ушбу ўсимликларни тадқиқ қилиш Фарғона водийсида батафсил ўтказилмаган. Кейин биз ўйлаймизки, қуйда баён қилинмоқчи бўлган ўсимликлар тўғрисидаги маълумотлар, ҳеч қандай такрорланиш бўлмайди. Улар фақат, табиий бойликларимиз ҳисобланган мазкур ўсимликлар тўғрисидаги маълумотларимизни тўлдирди, холос.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда айрим ўсимликларнинг биоэкологик хусусиятларига қисқача тўхталиб ўтамыз.

Қуйида вилоятимиз, қолаверса Фарғона вилоятининг айрим ҳудудларида тарқалган, халқ ва илмий тиббиётда қўлланиладиган ўсимликлар тўғрисида қисқача тўхталамыз.

Исириқ (гармала) ҳам кўп йиллик ўтчил ўсимлик бўлиб халқ орасида қадимдан ишлатилиб келинади. Исириқ чўл ва адир зоналарида кўп учрайди. Бу ўсимлик

таркибида¹, 5-3 % гача алкалоидлар бор, улардан 60% пеганин, бундан ташқари пеганин, пеганол ва алкалоидлар учрайди (Пўлатова ва бошқалар, 1980).

Халқ табоботида исирік ботилжам (ревматизм), тери касалликлари ва чесоткага қарши қўлланилади. Исирік тутуни юкумли касалликлар тарқалганда уларни олдини олиш

учун муҳим ҳисобланади. Касаллар жойлашган бино ва хоналарни исирік билан тутатиш керак. Ҳозирги вақтларда исирік қўплаб бозорларда сотилмоқда у эса, албатта табиатдан йиғилмоқда. Исиріқнинг табиатдаги захираларини аниқлаб, уни йилига қанча таёрлаш мумкинлигини аниқлаш керак. Исиріқ ўсган майдонлар бизда бир талай бўлишига қарамай уни манбаалари чексиз емас. Бу муҳим доривор ўсимлигимиз кўп йиллар одамларимизга мадад бағишлайдиган бўлиши керак.

Газанда ёки чаён ўти кўпйиллик ўтчил ўсимлик бўлиб, кўпинча ташландик

жойларда, эски ҳовлиларни атрофларида баъзан йўлларни бўйларида ўсади. Чаён ўти жумҳуриятимизнинг чўл зонасидан ташқари барча ноҳияларда учрайди. Бу ўтни у гуллаган пайтида тўпланади. Газанда барглари витаминларга бой: 0, 6% аскарбин кислотаси, 50% гача каротин ҳамда витамин К бор. Халқ табоботида газанда камқонлик ҳамда ички азоларидан қон кетишини тўхтатишда қўлланилади.

Илмий медицинада эса қонни тўхтатишда ишлатилади. Газанда ўтидан препарат таёрланиб у бачадон, ўпка ва ичаклардан қон кетишни тўхташида ишлатилади. Медицинада қон кетишини тўхтатиш муҳимлигини ҳисобга олсак бу ўсимликни жуда керакли ўзидан маълум бўлади. Шунини такидламоқчимизки,

табиатда газанда ўт жуда кам тарқалган, уни манбалари чекланган. Шунинг учун уни манбаларидан ўз вақтида ва самарали фойдаланиш керак.

Эрмон (полынь горькая) кўпйиллик ўтчил ўсимлик бўлиб адир, тоғли районларда ва воҳаларда ўсади. Доривор сифатида уни барглари ва гуллаб турган поянинг қисми ишлатилади. Энг фойдали даври ўсимлик гунчалаган ва гуллаган пайтлари ҳисобланади. Эрмон танасидан абсидинтин ва анабсинтин гликозидлари, 2 % гача эфир мойи, янтар ва сут кислоталари ва бошқалар учрайди.

Халқ медицинасида камқонлик касалини даволашда эрмондан фойдаланилади. Илмий медицинада эса иштахани очувчи ва овқат хазм қилиш органлари фаолиятини яхшиловчи манбалардан ҳисобланади.

Сувқалампир бирйиллик ўтчил ўсимлик бўлиб ариқ, каналларини бўйларида,

зак жойларда ва йўлларни бўйларида ўсади. Медицинада сувқалампирни бутун танаси ишлатилади. Ўсимлик гуллаган пайтида териб олинади. Сувқалампирни халқ ўртасида илгаридан маълум бўлишига қарамасдан ундан фойдали бўлган гликозид полигопиперин яқин вақтлардагина топилган. Бу гликозиддан ташқари бу ўсимликда витамин К, флавоноидлар (рутин, кверцитрин, гиперозид, кверцетин) 3, 2% ошловчи моддалар ва органик бирикмалар учрайди.

Халқ медицинасида сувқалампир қонни ивишини тезлаштирадиган манбаа сифатида қўлланилади.

Ўсимликлардан суяқ экстракт ва гидропиперин препарати тайёрланилади.

Кўка (мать-и-мачеха) кўп йиллик ўтчил ўсимлик бўлиб жуда эрта гуллайди.

Кўка ариқ ва сойларни бўйларида ва зах жойларда ўсади. Доривор сифатида барглари ишлатилади. Бу ўсимликда 6% гликозид (туссилягин), инулин, ошловчи моддалар, каротин, аскарбин кислотаси ва бошқалар халқ медицинасида йўталга ва ошқозон-ичак касалликларини даволашда ишлатилади. Илмий медицинада эса бу ўсимлик нафас олиш йўлларини даволашда ишлатилади.

Республикада кўка ўсимлиги чекланган майдонларда учрайди, уни манбаи кам, шунинг учун ушбу ўсимликни тежамкорлик билан ишлатиш керак.

Жағ-жағ ёки ачам-бити бир йиллик ўтчил ўсимлик бўлиб, барча жойларда учрайди. Жағ-жағда ҳар хил фойдали моддалар - ремногликозид гиссопин - бурсовая кислотаси, ошловчи моддалар, олма кислотаси, аскарбин кислотаси ва бошқалар топилган. Бу ўсимлик халқ орасида жуда қадимдан маълум бўлган доривор манбаа ҳисобланади. Жағ-жағдан халқ орасида бир қатор касалликларни даволашда фойдаланилади. Асосан, ички органлардан қон кетганда у фойдали ҳисобланади. Илмий медицинада жағ-жағдан аёллар

касалликларини даволашда қўлланилади. Кўпчиликка маълумки бу ўсимликда одамлар эрта баҳорда кўк сомса, кўк чучвара ва бошқа таомлар таёрлашда яхши фойдаланадилар. Демак жағ-жағ жуда фойдали доривор ва озуқабоп ўсимлик ҳисобланади. Бу ўсимликдан кенг миқёсда фойдаланиш керак.

Зуптурум, бўзчи ёки бақаяпирмоқ номлари билан халқ орасида маълум бўлган

бу ўсимлик жуда фойдали ҳисобланади. У кўп йиллик ўтчил ўсимлик бўлиб жуда кенг тарқалган, у ариқ ва сойларни бўйларида ва зах жойларда ўсади. Ўсимликни барги фойдали ҳисобланиб у териб олинади. Унда 6,5 % гача ҳар хил полисахаридлар, ошловчи моддалар, каротин, витамин С, К ва бошқа моддалар мавжуд. Зуптурум баргларида халқ орасида жуда қадим замонлардан бери ҳар хил яраларни тўзатишда фойдаланилади.

Бу муҳим доривор ўсимликдан илмий медицинада ҳам қатор касалликларни даволашда ишлатилади. У асосан, бронхит, кўкйўтал, астма касалликларини даволашда муҳим манба ҳисобланади. Бундан ташқари гастрит, колит, энтероколит касалликларини даволашда зуптурумдан фойдаланилади.

Оқсунак ёки самбуқ деб аталувчи кўпйиллик ўтчил ўсимлик муҳим дориворлиги билан характерланади. Асосан, оқсунак Фарбий Тянь-Шоннинг тоғ олди ва тоғли районларида учрайди. Бу ўсимликда 3% гача алкалоидлар бор, улардан цитизин ва пахикарипин муҳим ҳисобланади. Бу ўсимлик медицинада нафас органларини фаолиятини яхшилашда фойдаланилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Холматов Х.Х. Дикоратушие лекарственнѐ растения Узбекистоне, Ташкент.1991 й.
2. Холматов Х.Х. Хабибов Х.З. Олимхужаева Н.З. Узбекистонинг шифобахш ўсимликлари .тошкент 1991
3. Биологические особенност и распространение перспехтивних лекарствиних растени.Тошкент 1956
4. Каримов В. Шомахмудов А. халк табобатида ва замонавий тиббиётда қоланиладиган шифобахш ўсимликлар.Тошкент .
5. Алибоева.П.К.лекарствение ростение Киргици Фрунзе .
6. Акопов И.З. Крово остинавливающие растение.Ташкент.